

Dariusz Klemantowicz

Struktura wielkości prywatnych majątków ziemskich w powiecie sieradzkim przed I wojną światową

Biuletyn Szadkowski 10, 89-102

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dariusz Klemantowicz*

STRUKTURA WIELKOŚCI PRYWATNYCH MAJĄTKÓW ZIEMSKICH W POWIECIE SIERADZKIM PRZED I WOJNĄ ŚWIATOWĄ

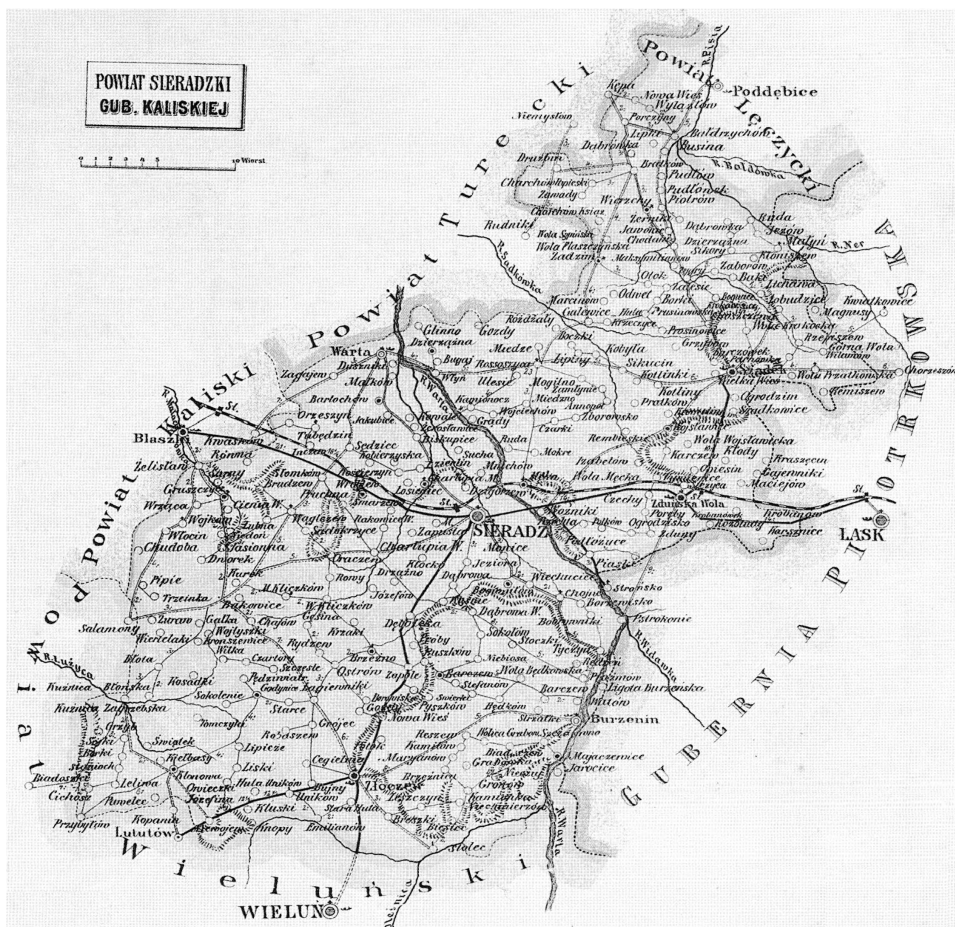
Powiat sieradzki przed I wojną światową znajdował się w jednej z dziesięciu guberni Królestwa Polskiego – guberni kaliskiej. Obszar powiatu wynosił 1453 km², obejmował 19 gmin (Barczew, Bogumilów, Brzeźno, Charlupia, Dzierżazna, Godynice, Gruszczyce, Klonowa, Kokocice, Majaczewice, Męka, Szadek, Wierzchy, Wojślawice, Wróblew, Zadzim, Zduńska Wola, Złoczew – osada, Złoczew – wieś)¹.

W okresie, kiedy minęły już bezpośrednio niepokoje związane z rewolucją 1905–1907, a gazety nie rozpisywały się jeszcze na temat zatonięcia brytyjskiego transatlantyku Titanic (15 kwietnia 1912 r.) czy też zabójstwa austriackiego następcy tronu arcyksięcia Franciszka Ferdynanda (28 czerwca 1914 r.) – w powiecie sieradzkim mieszkało 134,7 tys. osób (1909 r.). Z tego 49,7% stanowili mężczyźni, a 51,3% – kobiety. Mieszkańcy wyznania rzymskokatolickiego stanowili 91,7% ogólnej liczby ludności powiatu, ewangelickiego – 5,5%, wyznania mojżeszowego – 2,7% i prawosławnego 0,1%. Powiat sieradzki (graniczący od północy z powiatem tureckim i łęczyckim, od wschodu z łódzkim i łaskim, a od południa i zachodu z wieluńskim, kaliskim i tureckim) wraz z powiatem łęczyckim w guberni kaliskiej oraz łódzkim, łaskim, piotrkowskim i brzezińskim w guberni piotrkowskiej wchodził w skład łódzkiego okręgu przemysłowego. Peryferyjne położenie powiatu w stosunku do centrum okręgu (Łódź), a także bardzo późne połączenie z innymi ośrodkami Królestwa (a tym samym Cesarstwa Rosyjskiego) spowodowało znaczne zapóźnienie tego obszaru pod względem rozwoju przemysłu. Linia kolejowa,

* Dariusz Klemantowicz, dr, adiunkt w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Łódzkiego, kierownik Archiwum i Muzeum UŁ.

¹ M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Łódź 1995, s. 58.

prowadząca (od 1902 r.) do Łodzi i Kalisza, była inwestycją bardzo ważną, lecz zdecydowanie spóźnioną.

Ryc. 1. Powiat sieradzki w 1907 r.

Źródło: J. M. Bacewicz (red.), *Mapa szczegółowa Królestwa Polskiego z podziałem na gubernie i 84 powiaty*, Warszawa 1907, Reprint, Kraków 2005, s. 18

Powiat sieradzki, obejmujący równinę z niewysokimi wzniesieniami, położoną w dorzeczu Warty i jej dopływów: Neru i Proсны, posiadał wybitnie rolniczy charakter. Biorąc pod uwagę słabą jakość gleb (w większości gleby piaszczyste, miejscami gliny i ily), trudno było liczyć na zadowalające zyski z gospodarowania na roli bez większych inwestycji. W większych majątkach ziemskich przeważała gospodarka intensywna nastawiona na produkcję zboża, hodowlę bydła, koni i rasowych owiec. Pewien rozwój przemysłu można było

zaobserwować przede wszystkim w Zduńskiej Woli, a w mniejszym stopniu także Sieradzu i w kilku niedużych osadach wiejskich².

Przeobrażenia społeczno-gospodarcze po uwłaszczeniu chłopów w 1864 r. wpłynęły na ukształtowanie się w Królestwie Polskim do końca XIX w. kilku warstw (grup) społecznych: chłopów, ziemian, burżuazji, drobnomieszczactwa, robotników i inteligencji. Mieszkańcy wsi i osad stanowili zdecydowaną większość mieszkańców powiatu sieradzkiego w 1909 r. (72,3%), a wśród nich nadal najważniejszą rolę odgrywali właściciele większej własności ziemskiej. Wpływy ziemiaństwa nie ograniczały się wówczas tylko do rejonów wiejskich, ale z uwagi na małe zaludnienie sieradzkich miast i w nich były znaczące. W powiecie były trzy miasta: Zduńska Wola (22,5 tys. mieszkańców), Sieradz (9,6 tys. mieszkańców), Warta (5,2 tys. mieszkańców)³.

Za większą własność ziemską w Królestwie Polskim przyjmuje się obszar od 50 ha. Tego typu podział został zastosowany w statystykach urzędowych po uwłaszczeniu chłopów (3 włóki – 50,5 ha)⁴. Wśród ziemian znajdowali się przede wszystkim potomkowie dawnych rodów szlacheckich, przemysłowcy, kupcy i urzędnicy carscy, w mniejszym stopniu także chłopi. W prezentowanym opracowaniu analizie zostały poddane tylko majątki ziemskie, należące do prywatnej większej własności ziemskiej. Pominęto majątki stanowiące własność rządu (w tym także majoraty), instytucji, miast i osad.

Przed I wojną światową w powiecie sieradzkim funkcjonowało 131 prywatnych majątków ziemskich o powierzchni powyżej 50 ha. Nie wszystkie w pełni należały do właścicieli – wiele dóbr było obciążonych długami. Szacunkowo można przyjąć, że majątki te były w posiadaniu warstwy społecznej, stanowiącej ok. 0,5% społeczeństwa powiatu. Najwięcej było majątków średniej wielkości o powierzchni od 101 ha do 500 ha (55,7% ogólnej liczby).

² B. Chlebowski, W. Walewski (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, Warszawa 1889, s. 578–579, pod hasłem *sieradzki powiat*; tamże, t. 14, Warszawa 1895, s. 546, pod hasłem *Zduńska Wola*; *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami S. Orgelbranda*, t. 13, Warszawa 1902, s. 489, pod hasłem *Sieradz*; *Przewodnik po guberni kaliskiej*, oprac. L. V. Jacques, S. Graeve, cz. 1, Warszawa 1912, s. 7, 11 i n.; P. E. Nasarski, E. Effenberger (red.), *Lodz „Gelobtes Land”. Von deutscher Tuchmachersiedlung zur Textilmetropole im Osten. Dokumente und Erinnerungen*, Berlin–Bonn 1988, s. 120–121; *Z Sieradza przez Zduńską Wolę, Łask, Pabianice i Rzgów do Łodzi*, oprac. L. V. J., Warszawa 1909, s. 4; J. Śmiałowski, *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 r.*, Łódź 1974, s. 61–65; tenże, *Przemiany gospodarcze w rolnictwie, rozwój miast i przemysłu w latach zaborów*, [w:] tenże (red.), *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977, s. 219; tenże, *Sieradzkie w latach zaborów*, [w:] *Województwo sieradzkie. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*, Łódź–Sieradz 1980, s. 100; D. Klemantowicz, *Region łódzki jako ośrodek przemysłu metalowo-maszynowego Królestwa Polskiego w latach 1864–1914*, Łódź 2008, s. 11, 79–83.

³ *Przewodnik po guberni...*, s. 7–8, 12 i n.; S. Rudnicki, *Ziemiaństwo*, [w:] J. Żarnowski (red.), *Spoleczeństwo polskie w XX wieku*, Warszawa 2003, s. 205 i n.

⁴ Tamże, s. 219.

Na drugim miejscu znalazły się majątki duże od 501 ha do 1000 ha. Nieduży odsetek stanowiły majątki małe do 100 ha, a najmniej było dóbr wielkich powyżej 1000 ha (tabl. 1).

Pod względem wielkości areалу, największy obszar ziemi należał do majątków dużych (42%) i średnich (32,2%). Mniej ziemi znajdowało się w ręku wielkich posiadaczy ziemskich (23,3%). Znikomy procent skupiały majątki małe – zaledwie 2,5% (tabl. 1).

Tablica 1. Struktura wielkości prywatnych majątków ziemskich w powiecie sieradzkim (1911 r.)

Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	liczba	%	liczba	%
Do 100 ha	17	13,0	1 307,04	2,5
101–500 ha	73	55,7	16 958,48	32,2
501–1000 ha	32	24,4	22 155,84	42,0
Ponad 1000 ha	9	6,9	12 247,20	23,3
Razem	131	100,0	52 668,56	100,0

Źródło: *Przewodnik po guberni kaliskiej*, oprac. L. V. Jacques, S. Graeve, cz. 2, Warszawa 1912, *passim*.

Większa prywatna własność ziemską skupiała w powiecie sieradzkim przed I wojną światową ok. 33,3% ziemi (1911 r.). W podobnym okresie dla całego Królestwa Polskiego wskaźnik ten wynosił 35,1% (1909 r.). Warto jednak zauważyć, iż podane dane dla powiatu sieradzkiego nie biorą pod uwagę dóbr donacyjnych (majoratów), których właściciele nie posiadali pełnych praw własności, natomiast w statystykach Królestwa Polskiego ten rodzaj własności często występuje razem z majątkami prywatnymi. Włościanie w sieradzkim posiadali 52,6% ziemi (1909 r.), a w Królestwie 48,7% (1909 r.)⁵.

Sytuacja ziemian powiatu sieradzkiego była bardzo podobna we wszystkich powiatach guberni kaliskiej i o wiele gorsza niż w innych rejonach Królestwa. Z uwagi na przygraniczne położenie (granica z Niemcami), a tym samym odcięcie od naturalnych rynków zbytu w Wielkopolsce, słabe uprzemysłowienie i późne połączenie kolejowe – właściciele ziemscy nie byli w stanie utrzymać stanu posiadania. Sytuację pogłębiało zacofanie cywilizacyjne Rosji, które bezpośrednio oddziaływało na stan gospodarki na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego. Zacofanie to, choć mniejsze w Królestwie niż na Kresach

⁵ Obliczenia własne: zob. tabl. 1; R. Chomać, *Zmiany własnościowej struktury agrarnej guberni kaliskiej w latach 1864–1914*, „Rocznik Kaliski” 1968, t. 1, s. 222; *Historia Polski w liczbach*, t. 2: *Gospodarka*, Warszawa 2006, s. 200, tabl. 12 (186). O dobrach donacyjnych zob. J. Kukulski, *Donacje paskiewiczowskie w okresie reform agrarnych*, Kielce 1987; tenże, *Generałowie carscy i ich majątki ziemskie w Królestwie Polskim (1835–1920)*, Warszawa 2007.

Wschodnich, i tak bardzo niekorzystnie wpływało na możliwości rozwoju. Regres w rolnictwie potęgowała polityka rządu rosyjskiego, który w okresach kryzysu rolnego wspierał wywóz produktów rolnych z Cesarstwa na ziemie polskie np. przez wprowadzenie taryf różniczkowych. Innym czynnikiem niszczącym polskie ziemiaństwo były represje popowstaniowe⁶.

Największe dobra powiatu sieradzkiego obejmowały obszar od 1000 ha do prawie 2000 ha i w zestawieniu z najznakomitszymi majątkami w całym zaborze rosyjskim o powierzchni powyżej 100 tys. ha – prezentowały się dość skromnie. Maurycy Zamoyski (1871–1939), właściciel ordynacji zamojskiej posiadał ponad 190 tys. ha; Karol Mikołaj Radziwiłł (1886–1968), ordynat dawidgródecki – 155 340 ha; Jarosław Potocki (1905–1965), właściciel dóbr rzepichowsko-chotynickich – 134,8 tys. ha; Maria z Sapiehów Branicka (1843–1919), żona Władysława Branickiego (1826–1884) z Białej Cerkwi dysponowała obszarem ok. 109 tys. ha, ks. Roman Sanguszko (1832–1917), syn Władysława, właściciel Sławuty i Zaslavia na Wołyniu posiadał 71 tys. ha⁷. W sieradzkim Stanisław Pietraszkiewicz posiadał w Złoczewie 1898 ha, Zygmunt Siemiątkowski w Woli Męckiej 1608 ha, Józefa Cielecka w Rożdżalach 1568 ha (tabl. 2).

Tablica 2. Największe majątki ziemskie w powiecie sieradzkim w 1911 r.
(ponad 1000 ha)

Dobra	Gmina	Właściciel	Powierzchnia (ha)
Dąbrowa Wielka	Barzew	Puławski Tadeusz	1 017,52
Janiszewice	Zduńska Wola	Sikorscy	1 428,00
Kliczków Mały	Brzeźno	Tarnowski Antoni	1 034,88
Prusinowice	Zadzim	Czarnowski Kazimierz	1 384,32
Pyszków	Barzew	Kobierzycki Stefan	1 230,32
Rożdżały	Zadzim	Cielecka Józefa	1 568,56
Starostwo Szadek	Szadek	Leszern Aleksander	1 076,32
Wola Męccka	Wojślawice	Siemiątkowski Zygmunt	1 608,32
Złoczew	Złoczew	Pietraszkiewicz Stanisław	1 898,96

Źródło: *Przewodnik po guberni...*

Analizując większą własność prywatną powiatu pod względem liczby majątków i ich powierzchni według gmin, należy stwierdzić, że najwięcej dóbr występowało w gminie Krokocice (15), Wierzchy (13) i Szadek (11), a najmniej

⁶ R. Chomać, *Zmiany własnościowe...*, *passim*.

⁷ T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, *passim*, T. Epsztein, *Polska własność ziemska na Ukrainie (gubernia kijowska, podolska i wołyńska) w 1890 r.*, Warszawa 2008, s. 492–493.

w gminie Klonowa (tylko 1), Męka, Wojsławice i Złoczew (w każdej po 4). Największy areal skupiały gminy: Krokocice – 10,1%; Zadzim – 9,8%; Szadek – 9,3% (tabl. 3).

Tablica 3. Prywatne majątki ziemskie w powiecie sieradzkim według gmin (1911 r.)

Gmina	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	liczba	%	liczba	%
Barczew	9	6,9	4 593,12	8,7
Bartochów	7	5,3	2 332,96	4,4
Bogumiłów	6	4,6	1 812,16	3,5
Brzeźno	7	5,3	3 295,04	6,3
Charlupia Mała	7	5,3	1 463,84	2,8
Dzierżązna	5	3,8	1 701,84	3,2
Gruszczyce	8	6,1	3 342,08	6,3
Klonowa	1	0,8	142,80	0,3
Krokocice	15	11,5	5 323,92	10,1
Majaczewice	10	7,6	3 429,44	6,5
Męka	4	3,1	1 012,48	1,9
Szadek	11	8,4	4 882,08	9,3
Wierzchy	13	9,9	3 483,76	6,6
Wojsławice	4	3,1	2 834,72	5,4
Wróblew	7	5,3	1 279,60	2,4
Zadzim	6	4,6	5 140,24	9,8
Zduńska Wola	7	5,3	2 858,24	5,4
Złoczew	4	3,1	3 740,24	7,1
Razem	131	100,0	52 668,56	100,0

Źródło: *Przewodnik po guberni...*

Analizując strukturę wielkości prywatnych majątków ziemskich w powiecie według gmin (zob. tabl. 4) – najwięcej majątków o powierzchni od 501 ha do 1000 ha zauważamy w gminach: Szadek (4) oraz Barczew, Brzeźno, Gruszczyce i Krokocice (po 3). Dobra średniej wielkości od 101 ha do 500 ha dominowały w gminie Krokocice i Wierzchy (po 11), Majaczewice (7), Bartochów (6) i Charlupia Mała (5).

Tablica 4. Struktura wielkości prywatnych majątków ziemskich w powiecie sieradzkim według gmin (1911 r.)

Gmina Barczew				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	2	22,2	161,28	3,5
101–500 ha	2	22,2	414,96	9,0
501–1000 ha	3	33,3	1 769,04	38,5
Ponad 1000 ha	2	22,2	2 247,84	49,0
Razem	9	100,0	4 593,12	100,0
Gmina Bartochów				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	-	-	-	-
101–500 ha	6	85,7	1 578,08	67,6
501–1000 ha	1	14,3	754,88	32,4
Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	7	100,0	2 332,96	100,0
Gmina Bogumiłów				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	1	16,7	94,08	5,2
101–500 ha	4	66,7	1 158,64	63,9
501–1000 ha	1	16,7	559,44	30,9
Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	6	100,0	1 812,16	100,0
Gmina Brzeźno				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	2	28,6	140,56	4,3
101–500 ha	1	14,3	189,28	5,7
501–1000 ha	3	42,8	1 930,32	58,6
Ponad 1000 ha	1	14,3	1 034,88	31,4
Razem	7	100,0	3 295,04	100,0
Gmina Charlupia Mała				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	2	28,6	146,16	10,0
101–500 ha	5	71,4	1 317,68	90,0
501–1000 ha	-	-	-	-

Tablica 4 (cd.)

Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	7	100,0	1 463,84	100,0
Gmina Dzierżążna				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	1	20,0	58,8	3,5
101–500 ha	2	40,0	331,52	19,5
501–1000 ha	2	40,0	1 311,52	77,0
Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	5	100,0	1 701,84	100,0
Gmina Gruszczyce				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	1	12,5	78,96	2,4
101–500 ha	4	50,0	663,6	19,8
501–1000 ha	3	37,5	2 599,52	77,8
Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	8	100,0	3 342,08	100,0
Gmina Klonowa				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	-	-	-	-
101–500 ha	1	100,0	142,8	100,0
501–1000 ha	-	-	-	-
Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	1	100,0	142,8	100,0
Gmina Krokocice				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	1	6,7	162,96	3,0
101–500 ha	11	73,3	3 325,84	62,5
501–1000 ha	3	20,0	1 835,12	34,5
Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	15	100,0	5 323,92	100,0
Gmina Majaczewice				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	1	10,0	100,24	2,9
101–500 ha	7	70,0	1 565,20	45,6

Tablica 4 (cd.)

501–1000 ha	2	20,0	1 764,00	51,5
Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	10	100,0	3 429,44	100,0
Gmina Męka				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	-	-	-	-
101–500 ha	3	75,0	358,96	35,5
501–1000 ha	1	25,0	653,52	64,5
Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	4	100,0	1 012,48	100,0
Gmina Szadek				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	2	18,1	164,64	3,4
101–500 ha	4	36,4	875,28	17,9
501–1000 ha	4	36,4	2 765,84	56,7
Ponad 1000 ha	1	9,1	1 076,32	22,0
Razem	11	100,0	4882,08	100,0
Gmina Wierzychy				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	1	7,7	96,32	2,8
101–500 ha	10	76,9	2 259,6	64,8
501–1000 ha	2	15,4	1 127,84	32,4
Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	13	100,0	3 483,76	100,0
Gmina Wojsławice				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	-	-	-	-
101–500 ha	2	50,0	414,96	14,6
501–1000 ha	1	25,0	811,44	28,6
Ponad 1000 ha	1	25,0	1 608,32	56,8
Razem	4	100,0	2 834,72	100,0
Gmina Wróblew				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	2	28,6	127,68	10,0

Tablica 4 (cd.)

101–500 ha	4	57,1	645,12	50,4
501–1000 ha	1	14,3	506,8	39,6
Ponad 1000 ha	-	-	-	-
Razem	7	100,0	1 279,60	100,0
Gmina Zadzim				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	-	-	-	-
101–500 ha	2	33,3	605,36	11,8
501–1000 ha	2	33,3	1 582,00	30,8
Ponad 1000 ha	2	33,3	2 952,88	57,4
Razem	6	100,0	5 140,24	100,0
Gmina Zduńska Wola				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	2	28,5	138,32	4,8
101–500 ha	3	42,9	729,12	25,5
501–1000 ha	1	14,3	562,80	19,7
Ponad 1000 ha	1	14,3	1 428,00	50,0
Razem	7	100,0	2 858,24	100,0
Gmina Złoczew				
Grupa wielkości	Liczba majątków		Powierzchnia w ha	
	N	%	N	%
Do 100 ha	-	-	-	-
101–500 ha	1	25,0	219,52	5,9
501–1000 ha	2	50,0	1 621,76	43,3
Ponad 1000 ha	1	25,0	1 898,96	50,8
Razem	4	100,0	3 740,24	100,0

Źródło: Przewodnik po guberni...

W powiecie sieradzkim znaczącą pozycję posiadały majątki ziemskie gminy Szadek (3 miejsce pod względem ilości i ogólnej powierzchni, dlatego też warto je bliżej zaprezentować. Największy – Starostwo Szadek był własnością Rosjanina Aleksandra Leszerna i zajmował teren 1076 ha. Jan Węzyk rezydował w Wilamowie (937 ha). Adam Nencki był właścicielem dwóch folwarków – Boczki (703 ha) i Kobyła Chmielowa (474 ha). Właścicielem trzech folwarków o łącznej powierzchni 762 ha (Antonin, Górna Wola, Rzepiszew) był Józef Leopold, znany kolekcjoner, który w swoich zbiorach w Rzepiszewie zgromadził ok. 5 tys. tomów książek z historii Polski, ok. 4 tys. monet i medali polskich, ok. 3 tys. rycin polskich, a ponadto stare meble, kilkanaście portretów

przodków, porcelanę i kryształy z wytwórni polskich i zagranicznych⁸. Dużymi dobrami dysponował przemysłowiec z Łodzi – Gustaw Leman, właściciel Reduchowa (ponad 500 ha) oraz fabryki przędzy wełnianej i półwełnianej przy ul. Wólczańskiej w Łodzi (48 pracowników, obrót roczny 70 tys. rb)⁹. Pozostali ziemianie z gminy Szadek dysponowali niewielkimi majątkami o wielkości od 85 ha do 142 ha (tabl. 5).

Tablica 5. Prywatne majątki ziemskie w gminie Szadek (1911 r.)

Dobra	Właściciel	Powierzchnia w ha
Antonin	Leopold Józef	85,12
Boczki	Nencki Adam	703,92
Górna Wola	Leopold Józef	120,40
Kobyła Chmielowa	Nencki Adam	474,32
Kotliny	Paczkowski Franciszek	137,76
Ogrodzim	Giec Tadeusz	79,52
Raduchów	Leman Gustaw	567,84
Rzepiszew	Leopold Józef	556,64
Starostwo Szadek	Leszern Aleksander	1076,32
Wilamów	Węzyk Jan	937,44
Wola Przatowska	Cybulski Konstanty	142,80

Źródło: *Przewodnik po guberni... , Spis alfabetyczny obywateli ziemskich Królestwa Polskiego ze wskazaniem ostatniej stacji pocztowej*, Warszawa 1912, *passim*; D. Klemantowicz, *Większa własność ziemska okolic Szadku w okresie międzywojennym*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 61–76.

Przemiany społeczno-gospodarcze drugiej połowy XIX w. silnie wpłynęły na zmianę wartości majątków ziemskich. O wartości coraz bardziej decydował nie areal gruntów ornych, łąk i lasów, a poczynione inwestycje związane z uprzemysłowieniem. Innym czynnikiem wpływającym na cenę dóbr stanowiły rezydencje i zabudowania gospodarcze. W powiecie sieradzkim przed I wojną światową największą wartość przedstawiały Prusinowice (gm. Zadzim)

⁸ E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 2, Warszawa–Kraków 1926, s. 167; M. Jędras, *Józef Leopold z Rzepiszewa (1860–1923)*, „Na Sieradzkich Szlakach” 1995, nr 3, s. 22–23; A. Leopold (B. K.), *Leopold Stanisław*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku*, cz. 4, Warszawa 1998, s. 79–80; tenże, *Leopold Antoni Adam*, tamże, s. 80–81; tenże, *Rzepiszew – rys historyczny*, „Biuletyn Szadkowski” 2002, t. 2, s. 41–59; E. Andrysiak, K. Walczak, *Józef Leopold z Rzepiszewa i jego biblioteka (przyczynek do dziejów księgozbiorów ziemiańskich)*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 77–91; B. Bartosiewicz, *Antoni Adam Leopold – rozmowa z ostatnim przedwojennym właścicielem Rzepiszewa*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 201–204.

⁹ *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim rok 1910*, oprac. A. R. Sroka, Warszawa 1910, nr 5047.

Kazimierza Czarnowskiego – 240,8 tys. rb. Dobra te należały jednocześnie do grona jednych z największych pod względem areалу (1384 ha). Na 109 tys. rb szacowano Podleżyce (gm. Męka) Stefana Walewskiego – folwark ten zajmował 653 ha. Blisko 100 tys. rb warte były folwarki Stolec (gm. Złoczew) – Feliksa Murzynowskiego (981 ha), Kościerzyn (gm. Charlupia Mała) – Stanisława Prądyńskiego (361 ha); Niechmierów (gm. Majaczewice) – Mendeka Glicensteina (983 ha). Przykładem majątku ziemskiego o mniejszej wartości może być Korczew (gm. Wojsławice) – Antoniego Siemiątkowskiego o powierzchni 208 ha, który szacowano na ok. 9,5 tys. rb¹⁰.

Stanisław baron Graeve, gdy kupował w 1882 r. dobra: Biskupice, Zerosławice, Kowale, Zagórki, Grądy, Lasy Miedzińskie o łącznej powierzchni 2589 ha – zapłacił za nie 379,9 tys. rb. Same Biskupice, Kowale i Zerosławice szacowano na ok. 108 tys. rb. W 1911 r. te same trzy folwarki przedstawiały zbliżoną wartość¹¹. Biorąc pod uwagę dobry stan gospodarowania powyższymi dobrami, należy stwierdzić, że inwestowanie w majątki ziemskie od drugiej połowy XIX w. nie należało do najlepszych inwestycji.

Przeobrażenia polityczne, społeczne i gospodarcze, jakim podlegały ziemie polskie w czasie zaborów, miały bezpośredni wpływ na sytuację większej prywatnej własności ziemskiej, która w powiecie sieradzkim przed wybuchem I wojny światowej skupiała ok. 1/3 ziemi. Majątek ziemski nie stanowił dochodowej inwestycji, ale zapewniał prestiż społeczny i pewną stabilizację majątkową.

Bibliografia

- Andrysiak E., Walczak K., *Józef Leopold z Rzepiszewa i jego biblioteka (przyczynek do dziejów księgozbiorów ziemiańskich)*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7.
- Archiwum Państwowe w Łodzi, Dobra Biskupice, sygn. 2, 4.
- Bacewicz J. M. (red.), *Mapa szczegółowa Królestwa Polskiego z podziałem na gubernie i 84 powiaty*, Warszawa 1907, Reprint, Kraków 2005.
- Bandurka M., *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku*, Łódź 1995.
- Bartosiewicz B., *Antoni Adam Leopold – rozmowa z ostatnim przedwojennym właścicielem Rzepiszewa*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7.
- Chlebowski B., Walewski W. (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, 14, Warszawa 1889–1895.
- Chomać R., *Zmiany własnościowej struktury agrarnej guberni kaliskiej w latach 1864–1914*, „Rocznik Kaliski” 1968, t. 1.

¹⁰ *Przewodnik po guberni...*, cz. 2, *passim*.

¹¹ Archiwum Państwowe w Łodzi, Dobra Biskupice, sygn. 2, *passim*; sygn. 4, *passim*.

- Chwalewik E., *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 2, Warszawa–Kraków 1926.
- Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami S. Orgelbranda*, t. 13, Warszawa 1902.
- Epsztein T., *Polska własność ziemska na Ukrainie (gubernia kijowska, podolska i wołyńska) w 1890 r.*, Warszawa 2008.
- Historia Polski w liczbach*, t. 2, *Gospodarka*, Warszawa 2006.
- Jędras M., *Józef Leopold z Rzepiszewa (1860–1923)*, „Na Sieradzkich Szlakach” 1995, nr 3.
- Klemantowicz D., *Region łódzki jako ośrodek przemysłu metalowo-maszynowego Królestwa Polskiego w latach 1864–1914*, Łódź 2008.
- Klemantowicz D., *Większa własność ziemska okolic Szadku w okresie międzywojennym*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7.
- Kukulski J., *Donacje paskiewiczowskie w okresie reform agrarnych*, Kielce 1987.
- Kukulski J., *Generałowie carscy i ich majątki ziemskie w Królestwie Polskim (1835–1920)*, Warszawa 2007.
- Leopold A. (B. K.), *Leopold Antoni Adam* [w:] *Ziemianie polscy XX wieku*, cz. 4, Warszawa 1998.
- Leopold A., *Rzepiszew – rys historyczny*, „Biuletyn Szadkowski” 2002, t. 2.
- Nasarski P. E., Effenberger E. (red.), *Lodz „Gelobtes Land”. Von deutscher Tuchmachersiedlung zur Textilmetropole im Osten. Dokumente und Erinnerungen*, Berlin–Bon 1988.
- Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim rok 1910*, oprac. A. R. Sroka, Warszawa 1910.
- Przewodnik po guberni kaliskiej*, oprac. L. V. Jacques, S. Graeve, cz. 1–2, Warszawa 1912.
- Rudnicki S., *Ziemiaństwo*, [w:] Żarnowski J. (red.), *Spółeczeństwo polskie w XX wieku*, Warszawa 2003.
- Spis alfabetyczny obywateli ziemskich Królestwa Polskiego ze wskazaniem ostatniej stacji pocztowej*, Warszawa 1912.
- Śmiałowski J., *Przemiany gospodarcze w rolnictwie, rozwój miast i przemysłu w latach zaborów*, [w:] Śmiałowski J. (red.), *Szkice z dziejów sieradzkiego*, Łódź 1977.
- Śmiałowski J., *Sieradzkie w latach zaborów*, [w:] *Województwo sieradzkie. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*, Łódź–Sieradz 1980.
- Śmiałowski J., *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 r.*, Łódź 1974.
- Z Sieradza przez Zduńską Wolę, Łask, Pabianice i Rzgów do Łodzi*, oprac. L. V. J., Warszawa 1909.
- Zielińska T., *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997.

THE SIZE AND STRUCTURE OF PRIVATE LANDED ESTATES IN SIERADZ DISTRICT BEFORE THE FIRST WORLD WAR

Summary

Before the First World War, Sieradz District was a part of Kalisz Gubernya, and formed the western boundary of Łódź industrial region. Its peripheral location both within the gubernya and in relation to Łódź industrial region, as well as the fact that it was rather late in obtaining rail connections with other parts of the country, consolidated the agricultural character of this district. In 1911 there were 131 private landed estates above 50 ha each. Not all of them were fully owned by their landlords – many were encumbered by debts. According to rough estimates, the landlords formed a group constituting about 0.5% of the district's population. The majority of the estates (55.7) were medium-sized, with areas between 101–500 ha; 24.4% of the estates were large, from 501 ha to 1000 ha, 13% were small estates up to 100 ha, and only 6.9% had areas between 1000 ha and 2000 ha.